

ARAT A MAGYAR

A SZOCIÁLPOLITIKAI ÉRTESÍTŐ
ÉS A FEJLŐDÉS - TANULMÁNYOK SOROZAT KÖLÖNSZÁMA

KIADJA AZ MTA SZOCIOLÓGIAI KUTATÓ INTÉZETE
BUDAPEST 1988.

Ady Endre
Arat a magyar

Arokban s délben kuruttyol a béka
S csüggedi arató,
Prometheusznak paraszi ivadéka,
Meg-meglopja rohanva a Napot.

Felelmes balsors minden faluvégen
S Nap-leső paraszt:
Élelet s reményt így aratnak régen
Magyarországon, rohadás között.

Erről s arról is felhők gomolyognak:
Senki sem lesi
És dehogy várja sohasem a jobbat,
Csak gonoszabbul mindjárt ne legyen.

Rohadunk lábbon, még letéperetlen,
Üldöz, ver az Ég
S tán jól teszi, ne is hagyjon veretlen,
Mert nem csak Éggel veretjük magunk.

Verejtük földdel s ránk-táplált haraggal,
Zsiványos, bolond,
Dühös és földes, úri here-haddal:
S mégis Nyár ez s még ez is az övök.

Be jó bekétnak s be rossz az embernek
S szép mégis a Nap
S learatjuk rohadtan is, mi termelt
S tán jön Jövő, mely válogatni fog.

Most áll az ország, kuruttyol a béka
S minden arató,
Prometheusznak magyar ivadéka,
Reszket, busong, gyűlöl s mégis arat.

KISKÖZÖSSÉGI SZOCIÁLIS KEZDEMÉNYEZÉSEK

... maga az együtteség, amiben nagyon bízam, nem teszi az embert szabadná. Ehhez konkrétus kell. Arra kell szerződési kötni, hogy az együtteségben kölcsönösség, szolidaritás és meggyőzés legyen. Lehessen követelni, vizsgáztatni, elfogadni."

(Méter Ferenc)

Az elvárható rendszeres tárgyalási mód megkerülésével, viszonylag szabadon, olykor önmagamat is ismételve, máskor látszólag messzebb elkanyarodva, nyilván számos kérdést megválaszolatlanul hagyva megpróbálom körbejárni választott témámat.*

Először is túl kellene esni azon a triviális, mégis igen nehéz problémán, hogy hozzávetőlegesen meghatározzam azoknak a társadalmi mozgásoknak, formációknak a körét, amelyekről szó lesz. A válaszhoz a „kisközösségi szociális kezdeményezés” megjelölés kicsit bővebb kifejtése segíthet hozzá.

A kezdeményezések akkor *kisközösségek*, ha a mindennapokban még értelmezhető és értelmes tartalommal bíró emberi társulás (relative kis csoport) aktivitásként, tevékenységeként valósulnak meg és/vagy az ilyen csoport (problemacsoport) helyzetének a megváltoztatására irányulnak. A közösségi kezdeményezéseket is természetesen egyes egyéni érdekek, motivációk, aspirációk töltik ki, keltik életre, formálják, ezek azonban az emberi társulás útján, azon keresztül, illetve azon belül keresik a maguk megvalósulását, s nem anélkül, azonkívül, nem individuális úton.

Szociálisnak tekinthetők e kezdeményezések, ha közvetlen alapvető létszükségletek (megélhetési lehetőségek, egészség, lakhatás) kielégítését, védelmet szolgálják – nem ritkán „fő tevékenységük” mellett, illetve annak áttételes következményeként.

E közösségben formálódó tevékenységek *kezdeményezéjellegűek*, amennyiben túllépnek a mindennapok kialakult meghatározottságain. A külső kényszerek, meghatározottságok uralta tevékenységeken, szerepeken kívüli, azokon túlmutató önálló válaszadásokon, döntéseken alapul maga a részvétel, a szuverén módon vállalt tevékenység. Vagyis amellett, hogy az uralkodó determinációk kialakította formákhoz és tartalmakhoz képest „újrat hozó” mozgásformákról, egyben az emberek szabad társulásairól van szó.

A kisközösségi szociális kezdeményezések körén belül több szempont szerint is egymástól eltérő altipusokat lehet megkülönböztetni:

- a kezdeményezésben *részvevők érintettsége* szerint: hogy kifejezetten másokon segíteni kívánó, rövid időre korlátozódó populáris kezdeményezésről van-e szó (gyűjtési akciók, külföldi operációk érdekében, rákos betegek, kábítószeresek javára, élelmiszer- és ruhagyűjtések a rászorulóknak), vagy egy másokon segíteni szándékozó, szakmájában érintett önszervező csoport kezdeményezéséről van-e szó (SZEITA, LARES, életvezetési ta-

*Írásom egy folyó empirikus szociológiai vizsgálat már meglevő információira épül, felhasználam számos elemző és esettanulmányt, tanulmánytörzskéket, közleményt, dokumentumot, interjúk és informális beszélgetések anyagait. Empirikus információim pillanatnyi korlátaí szabóak meg számomra az értelmezés határait. (A kezdeményezések egy felsorolását a mellékletben lehet megtalálni.)

nácsadó kisvállalkozások, krízisintervenció-központ kísérltek, rászorulókat támogató művelődési otthoni kísérltek):

művelődési otthonok kistéleiként, vagy a hasonló helyzetben levők önszervező és önszegítő szövetezéséről van-e szó (lakóhelyi vagy lakossági akciók). Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, Nagycsalád-sok Országos Egyesülete (NOE), Nyugdíjas Szövetség, Volt Állami Gondozottak Egyesü-
lete). Illetve kifejezetten a résztvevőkre irányuló önszegítő csoportról van-e szó (szociális
problematika megoldó vallási kisközösségek, menhely-csoportok, AE klubok, lakóközös-
vegi akciók);

- a kezdeményezés *általános célja, socialis tarrama szerint*: írásban, hogy az érdekeltek, érdekvédők jólleg mennyire mozaikot ereje, formája a kezdeményezésnek (itt az elsősorban érdekvédőnemre szerveződéstől – NOE, lakóhelyvagy akciók) az érdekvédőnem szinte teljes hiányáig – Anonymus Klubok, vállalkozások kezdeményezése – igen széles a skála).

résben, hogy a tevékenységek milyen probléma, probléma-csoport köté szerveződnek (átlameti, illetve végleges betegségek, mentális, életvezetési válságjelzések, kapcsolati hiányok, szolgatársas-ellátási hiányok, anyagi-egyszemceniális depriváció);

● a szervezetség: *intézményesítés foka szerint*: ahol a kiinformálódott módon működő, baráti, szamari, „sotirasi” körök, klubok, társaságok, alapítványok, szövetségek, intézmény alapszintek, kisservezetek, egyesületek, részben összetűgő, részben megkülönböztethető szervezetségi szinteket jelölnek;

- az intézményi kapcsolat jellege szerint, vagyis, hogy a kedvezményezés egy mai, adott „nagy” intézményen (HNF, KISZ, művelődési házak) belül vagy kívül, illetve centrumában vagy perifericián jötte létre, működik-e, s milyen fokú intézményi függőség-függelenség jellemzi az adott kezdeményezést;

● a *legalitás főka szerint*: itt a hivatalos terminus, „skála” úgymin: „támogatott, tiltott” részben kijelöli a különböző kezdeményezések helyét (a tokozatokra példa: NOE, LARES, SZEFA) ezen belül viszont már bonyolultabb meghatározni az egyes kategóriák között létező mozgások fordulópontjait, folyamatait, a egyes státuszokat, a mkfódiák között, célok megvalósítását (például a tevékenységük közül a karitatív lehet támogatott, a látenis érdekvédelem tiltott, a nyílt érdekvédelem tiltott);

- természetes, s nem pusztán formai szempont a kezdeményezés létrejöttének idő-
bellétérbeli helye, itt az esetlegesnek tűnő különbségek [egy-egy év, település (rész)] is
többnyire jelentőséggel bírnak, s fontos mozzanatokhoz köthetnek;

- Végül, lényeges elterelések lehettek az egyes kezdeményezések *stádiuma* szerinti; egyrészt az ötlet, előkészületek, szerveződés, kilommalódás, növekedés, szétesés, stagnálás, megújulás, hanyatlás, stb. fázisában értelmezhetők lényeges különbségek, másrészt az egyes stádiumok az előzőleg említett szempontok dinamikájára utalnak adott időszakhoz képest (intenzívenyesülés, függetlenség, szervesítettégi szintiváltozás, legalitás-módosulás stb.).

A különböző szempontok szerinti kétségeken sokféleleg ellentét egyfajta, lazán definiálható társadalmi jelenségkörbe tartoznak mindezek a kisközösségi szociális kezdeményezések. Egyes kezdeményezések általános céljukra, szociális tartalmukra tekintve kapcsolódhatnak egymáshoz szorosan, míg más kezdeményezések inkább szerveződési módok, intézményi helyzetek okán sorolódhatnak azonos jelenségkörbe.

A következőkben a különféle kezdeményezések megszületésének és működésének néhány sajátos – szociológiaiilag értelmezhető, általánosanb – jellemzőit foglalkozom

A közösségi szociális kezdeményezések három alapfeltétele

E kezdeményezések léte a társadalom belső, ínmom szövetrendszérében, a társadalmi lét, együttélés alapszerkezetében gyökerezdik. Ennek tükrében kell megítélni a „kiaknált körülmények”, az elmúlt évtizedek olyan mozgástípusait, amelyek e szerkezetűések ellen hatottak.

Az ellenható erők tisztázásához hozzásegíthet, ha megnevezzük ezen szerveződések létrejöttének, létezésének három általános alapfeltételét:

- az autonóm ember
- a civil társadalom,
- a szolidaritás.

Az „*autonóm ember*” önmagában is egy egyedi, emberi szinten koncentráltódo sokszá-
nú tarsiadalmi jelenség, melynek lényegét az ember önmaga (valasztási, döntési) felelősi-
társadalmi jelölése, meg. E hatalomnak szabadság, de nem cselekedés feltétele, hogy a tár-
sadalmi mechanizmusok megfelelő mennyiségű és minőségű döntési, választási lehetőségeket
képeznek. Ezen túlmenően az önhatalom gyakorlásához feltételmentes, biztonságos ön-
képző, szerepváltásra, ehhez identitásra, s perspektívára van szükség.

A „civil társadalom” – értelmezésem szerint – az autonóm emberek közösségének olyan formációja, „játéktere”, amelyben az egyéni választások és onkolórizások egyen-súlyba hozatalának kalkuláltató játékszabályai a közösségi és egyéni érdekfelelmes minisztrálását célozzák, s ugyanakkor teret nyitnak az autonóm ember társas szerepének, szövetkezésének, együttműködésének, az emberek szabad társulásának.

A „szolidaritás” vagy más szóval a közös-ség vállalása olyan viszonyrendszert jelent, melyben az egyéni társadalmi helyzetek és érdeksérelmek kollektív tényként értelmeződnek, s a közös érdekek védelme aktív kollektív szerveződésekben ölt testet.

Az „autonóm ember”, a „civil társadalom” és a „szolidaritás” egyaránt a hatalom megszűnését, a közhatárolom- és egyéni hatalomgyakorlás sajátosan kiegyensúlyozott működésének a megnyilvánulása.

E feltevel-meghatározásokat tekintjük olyan ideálpitkus határhelyzeteknek, melyekhez lehet közelíteni, illetve melyekről lehet távolodni. A világsgbn e feltevések differenciált módon, részegesen, töredékesen, „torzulván” vannak jelen.

Melyek voltak az elmúlt évtizedekben azok a konkrét erők, hatásmechanismusok, melyek a közösségsszerveződések újjában álltak, ezeket akadályozták? Itt – természetük közossága okán – együttesen kezeljük azokat a mechanizmusokat, amelyek *megelőző* szerveződések létezésének, fennmaradásának felszámolásához vezettek, illetve amelyek ilyen szerveződések új meg új *megszületésének és fennmaradásának* az újjában álltak. Ez azért is különösen indokolt, mert nem valamiféle ideális vagy ahhoz közelálló kinuduló helyzet szétrombolásával, vagy akaratok „betárgyalásával” állunk szemben, hanem az

- (1) *eleve is gyökren torzult, töredékes alakra épült* felszámolás és nem-lévő, de potenciális deák, *kijortraszt megakasztásának*, megakadályozásának és nem-lévő, de potenciális feltételeit tekintve (3) *a leheeres ges szerveződések*, illetve éppen (4) *a potenciális feltételek kiakadásra*, fennmaradásra ellen ható folyamatoknak az együtteséről beszélhetünk.

A közösségi kezdeményezések ellen ható erők

Az ellenható erők, mechanizmusok okaként általában az egy pártrendszer, a tervezettségos rendszer, a túlzott központosítás, a személyi kultusz, a diktatúra, az erőfőtetett modernizáció jelenségeit szokták megjelölni. Ezek főbb tartalmi jellemzője – véleményem szerint – *a totális hatalom, a totális tömegirásdalom megteremtésének tendenciája.*

Lényege abban fogalmazható meg, hogy az egyközpontú hatalom intézményei, eszközei, módszerei, értékei, ideológiái, eljárásmodója a politikai, gazdasági, társadalmi rendszer különböző hierarchikus szintjein keresztül kiterjesztették hatáskörüket, lenyúltak egészen a *társadalom legkisebb szerveződési szintjéig*, a kis közösségek, az emberi kapcsolatok, emberi kommunikációk, a családok, az egyének magánéleteik, tudataik, értékstílusai, stb. szintjéig. Ezzel a társadalom legitimitációját, legitimációját, megújulását, legértékesebb szervezeti struktúráit vetették célba, ezt próbálták megváltoztatni, átalkotni.

A társadalmi pozíciók gyors átértékelődése

A gyors és erőszakos társadalmi „mobilitás”, átértékelődés, státuszváltozás folyamatai; melyek akárcsak akaratlanul elszakították az egyes embereket addigi tradicionális történelmi gyökereiktől, kapcsolataiktól, normáiktól, értékrendszereiktől, szerepszereiktől, s lehetővé tették a legálább időlegesen – egyfajta anomias állapotot. [Itt most a hangsúlyt az átértékelődés anomias állapotok előidéző „gyors és erőszakos” jellegére helyezem, mert egyébként a társadalmi státusz-változások (lehetőségeink) folyamatai nemhogy elhagynak a kis közösségi kezdeményezéseknek, hanem nagyon is fontos feltételei az ilyen szerveződések létrejöttének. Mint ahogy önmagukban a „tradicionális gyökerek” sem csak feltételként, hanem visszahúzó, akadályozó erőként is megjelenhetnek, megjelölnek.]

Egyszerű és töltés értékrendszer erőltetése

Ugyanakkor párosult ezzel egy kívülről meghatározott, mindenre kiterjedő, a nagyvilág és a mindennapok minden jelenségét megmagyarázó és meghatározó ideológia és értékorientáció erőltetett kiépítésének tendenciája. Ez az értékrendszer nemcsak monolit és univerzális, hanem belső szerkezetét tekintve szigorúan hierarchizált is (az anyagi–nem anyagi, termelő–nem-termelő, kollektív–egyéni, centrum–periféria, nagy–kicsi stb. dichotómiák mentén), melyben a hierarchia magasabb fokozatainak preferenciái a lejjebb sorolódóak repressziójára épülnek.

Erőltetett (hierarchikus) kollektívizmus

Ennek a szerkezetnek témánk szempontjából is sajátosan fontos, egyik fő eleme az erőltetett kollektívizmus. Ez a kollektívizmus a döntések, választások egyénenként való elvonásán túl a célok, értékek, normák, életformák feletti egyéni kompetenciát is megszünteti, kiemeli az egyén hatóköréből, áttemeli a kívülről definiált nagyobb közösségek kompetenciaszintjére. Az egyén – kisebb közösség – nagyobb közösség hatáslancolatot a központosított hatalom eszközeivel megfordítja, a sokszínű értékszerkezetet alapvetően homogenizált, felülről–lefelé hierarchizált rendbe kényszeríti, kényszeríteni próbálja.

Félelem és bizonytalanság

A valóban totális hatalom megteremtésének ezen túl elengedhetetlen eszköze, feltétele: a félelem felkeltése az egyénekben. Ez az egyénre ható represszió legkülönfélébb formáiban ölthet testet, valósághal meg. A közvetlen, mindennapi félelem iktatásává a bizonytalanság. A bizonytalanság és a félelem betölthetik a társadalmi mechanizmusok mindennapi szférájának azon tartományait, finom működési folyamatait, zűrzugait, amelyekig esetleg az adott helyzetben, pillanatban a hatalmi mechanizmusok intézményesített eszközei nem nyúlnak le, nem jutnak el.

Tülművelési tevékenység

Ebben a helyzetben egyfajta a félelem és a bizonytalanság, másfelől a tülművelési tevékenység egymást kiegészítő mechanizmusok, jelenségek. Közös alapjuk az az állapot, melyben az egyén mag van fosztva a léte mikrostruktúráinak tényezői feletti döntési lehetőségektől. (E lehetőségek ellenőrzhetetlen intézményekbe való beemelésének vagyuk néhány mindennapi példáját. Ilyen az egyéni egzisztenciális reprodukció lehetőségeinek az elvonása a berendezésen, árendászeren keresztül, a fogyasztható fogyasztási javak keretében újraelosztásba való bevonásán keresztül. Ilyen az egyéni, családi, gazdasági újatermelés eszközeinek, lehetőségeinek az elvonása, szervezeteikbe tömörítése. Ilyenek az egyéni termelők bémunkás-tömegé változtatásának nagy folyamatai; a nagy szervezeteken belüli munkavégzés mikromechanismusainak külső szabályozása, az információ, vélemény, értékközvetítő hálózatok, a tudatformáló hálózatok homogenizálása és egyközpontúsítása, az ehhez kapcsolódó befolyásolási, érvényesítési lehetőségek elvonása, „kompetens” intézményekbe. Emelhetjük a kis közösségi, családi szocializáció, nevelés, tudás-közvetítés és a családi, emberi segítő kapcsolatok rendszerének átnevelését nagy intézményekbe: bölcsődei ellátásba, óvodahálózatba, iskolarendszerbe, napközi otthonokba, egészségügyi iskolába, szabadidő központokba, ifjúsági nevelőintézet hálózatba, köznevelésbe, szociális otthon-hálózatba, szociális gondozói hálózatba, házi szociális gondozói hálózatba, társadalombiztosítási rendszerbe, központi lakásépítési rendszerbe, és így tovább és így tovább.) A felsorolt intézmények nem önmagukban problematikusak, problematikus az teszi őket, hogy vagy már létrejöttük során, vagy működésük folyamán elszakadnak a közvetlen emberi szükségletektől, az egyének oldaláról átalakíthatatlannak, ellenőrzhetetlenné válnak. E jellemzők miatt nevezünk ezt a tendenciát a tülművelési tevékenység, tülművelési tevékenység tendenciájának. (Az emberi autonómia és szolidaritás növelése helyett gyakran szűkítik ezek lehetőségeit.)

Szerveződési formák megszűntetése, formalizálása

Ilyen a kis közösségi szerveződés számos formájának (egyletek, olvasó körök, ifjúsági szervezetek, különböző kulturális, vallási körök, egyesületek, társaságok, szövetségek, testületek, akciószövetségek, érdekképviseleti formációk, szakmai szövetségek, karitatív hálózatok) megszűntetése, illetve lényeges redukálása, kiüresítése – formalizálása, az ezekhez kapcsolódó politikai–jogi–államigazgatási–rendőrhatalom akadályok felállításai.

Az autonóm közösségszervezés, közösség vállalás direkt akadályoztatása mellett indirekt eszközök is működésbe lépnek. Ilyen az értékek, normák, érdekek, világértékek homogenizálásának – már említett – tendenciája és ezzel párhuzamosan a szolidaritás és alternatív értékek és érdekek repressziója, marginalizálása, neutralizálása.

A különböző (életforma) csoportok megbeleegzése

Ennek számos, de nem esetenkéntes kivétel, hanem meglehetősen gyakori eszköze: a különböző csoportok és az általuk képviselt életformák *egészének* megbeleegzése. Ez a legkisebbektől a legnagyobbakig számtalan közösséget érintett az elmúlt évtizedekben (a család intézményétől a nemzet közösségig bezáróan, az osztályidegenségek, a jobboldalakat, a baloldali elhajlókat, a tizenkilencet, a zsidó parasztokat, a kulákokat, a szocdemeket, a munkásszervezeteket, a lumpeneket, az okvetlenül, kozmopolita érteleme-geket, a használatlan bürokratákat, parazsitákat, az ügyeskedő vállalkozókat, a munka nélküli meggazdagodókat, az érdemtelen szegényeket, az apolitikus kispolgárokat, az ellenforradalmárokat, a nacionalistákat, a revizionistákat, a sápot–parasztvencéit szedő orvo-

sokát, a paraszti méntököket, művezetőket, a nehéz embereket, a gebinéseket, a lánc-kerekedőket, a bundázókat, a csencselőket, a fuszókat, a vandómatárokat, az ingázókat, a deviansókat, a cigányokat, korábban a zsidókat, a svábokat, tótokat, magyarkodó magyarokat, újabban a zöldeket, a kékeket, városdókat, ellenzékieket, alternatívokat, csöveseket, punkokat, „a fiatalokat”, a munkakerülőket stb., stb.).

E permanens működött megéltégek – melyek olykor a közhisztertia, a gyűlölet színtjét is éltek – elvileg negatív közösség-meghatározóként is felfoghatók lennének. Azonban mint ilyenek, a mögötük meghúzódó, feltételezett életformák tagadásait, negatívizációját célozzák, egyben minden közösség önmegfogalmazódás-vesztéire hívják fel a mindennapok szintjén a figyelmet. A társadalom szétagrasztása, nem pedig a kisközösségek formálódása irányában hatnak.

Tulkollektívizmus, látszatközösségek

Ugyanakkor a homogenizáláshoz kapcsolódó tulkollektívizmus jegyében kívülről meghatározott látszatközösségek kreálása is folyik. Ez utóbbi formációk kapcsán aztán természetesen számtalanszor elhangzik „a létező formát kellene megőteni valós tartalommal” jellegű felszólítás. (Csak példaképpen: ilyen formációkat találhatunk a magypolitikai mozgalom, társadalmi szervezések, a gazdasági szereplők érdeképviseleti szervezetei, a különböző szakmai kamarák, szövetségek monopolisztikus és tulcentralizált szervezetei szintjéről kezdve a helyi népképviseleti, munkahelyi, oktatási intézményekben belüli demokrácia fórumaiig, a városképzési mozgalom keresztlátás társadalmi munka akciókig, a társadalmi aktivisták hálózataig, a szociális brigádok mozgalmaig, a különböző kultúrális (pl. Röplő páva) mozgalomig, „Egy üzem egy iskola”, „Tiszta udvar, rendes ház”, „Olvasó népet” mozgalom, vas–papír, újtási akciók, „Életem az éveknek”, „Nyújtsd a kezdet”, „Jövőnk a te” stb.) E formációk problémája, illetve részbeni kényszerűsége még érdemes majd visszatérni. Kétarcúságról abban az értelemben beszélhetünk, hogy miközben a tulcentralizált szervezettség és a látszat közösségek kreálása egyöntúrral és manipulálja az autonóm közösségszerveződések mozgásfolyamatait, aközben a formációk – a kerekék kitűrésedése és az autonóm törekvések megerősödése esetén – a „félhasználás”, az eredeti szándékoktól eltérő hasznát lehetőséget is magukban hordozzák.

Ami a szociális kezdeményezések szempontjából különösen fontos a fent jelzett folyamatokban, az részben a horizontális kapcsolatok, illetve ezeken belül a kölcsönös szolidaritások hálózatainak a – részben direkt, részben indirekt – reprezentációja, s ezen keresztül, illetve más oldalról e folyamatok összetételüként a szociális gondolat elnyúlásával, illetve maximális tuldimenzionálással, a szociális funkciók lehető kiemelése a mindennapok szférájából az összetartadalmi intézmények, törvényesítéségek, funkciók szférájába.

A kialakuló kisközösségi szociális kezdeményezések sajátosságai

Ma már a különféle kialakuló közösségi kezdeményezések (klubok, egyesületek, akciók, mozgalom stb.) számos jellemzője ismert, s meg is fogalmazták ezeket (gondolok különösen Solyom László, Bilecs Endre, Szabó Miklós, Hankiss Elemér munkáira). Itt csak néhány olyan jellemzőt emelnék ki, illetve fogalmaznak újra, amelyekkel különösen gyakran találkozom a szférákban szociális célú kisközösségi kezdeményezések vizsgálata során.

A történelmi idő hirtelen feltűnő pillanatai és lassú, hosszú távú folyamatai egymásra felelő, egymáshoz kategórikusan ellenmondó, szembemálló jellegzetességeinek fontosságát nem feledve, s nem feledve a történelmi pillanatok és konstans állapotok társadal-

munk fejlődési esélyeit illetően antinomikusnak tűnő konzekvenciáit (ahogy ezt Bibó István és Kemény István elemzése is tükrözi), a hangsúlyt a „megs”-re helyezzük. A magyar társadalom történetében egybekapcsolódóan jelen vannak – nem pusztán az események szintjén, hanem az azokat mozgató társadalmi tartalmak szintjén – a fennálló viszonyok alapvető megváltoztatására irányuló, fellángoló szabadságharcok, forradalmak, kísérletek erőszakos hatalmi elnyúlása, az átfogó legitimitási válságok és a fennmaradás formákba toltok restaurációs kísérletek, melyek egyike sem vezetett még az egyének és a társadalmi intézmények olyan egysúlyához, amely e feszültségmélódási–feloldási ciklusokat „normalizálta” volna.

A társadalom (általános) tapasztalatát, tudatát a különböző eljövő és hosszúságú történelmi események együttesen formálják, ha úgy tehetjük, „torzítják”, s folyamatosan – igen változatos formákban és intenzitással – harnak a mindennapi társadalmi gyakorlati folyamataira.

A kezdeményezések, kisközösségek értékek egymásba kapcsolódása

Változó hangulattal, erősséggel, intenzitással, változó formákban léteznek és léteznek a társadalomban alternatív értékmozgások, „ellenkultúrák”, alternatív csoportosulások, életvezetési modellek és ideológiák. A változó területek – úgy mint kultúra, gazdaság, társadalom, szociális-politikai – nem szakíthatók el egymástól, sőt az elválasztásoknál, különbségeknél – például a kezdeményezések mikroterületét és az azokban résztvevők egyéni életterületét vizsgálva – úgy tűnik, fontosabbak, hangsúlyosabbak a kapcsolódások, az egymásból, egymásra épülések.

Van az egyéni mozgásoknak, társadalmi csoportosulásoknak, ezek állandó változásainak – létrejöttének, megszűnésének és megszűnésének, elhalásának, megszüntetésének – egy olyan állandó folyamata, amely olykor nagy-nagy tökések szervez, de újra meg újra felápolódik, újraszülte; sokszor eltorzult, értékváltozott tartalommal, de legalábbis valamennyire új mezben, formában, összetételben, új határokkal (célokkal, részvevőkkel stb.).

Ezek nélkül a mozgások nélkül a szociális kezdeményezések egy jó része nem érhető meg. Kik, miért, mi végre törik magukat, hogy ilyen reménytelennek tűnő vállalkozásokba belefogjanak? Honnan merítik a belső erőt, vagy legalább is az indítást, hogy tudnak társakat találni ehhez? S egész harcukat sikerrel vagy sikertelenül megvívni? Látni kell, hogy ebből a szemszögből vizsgálva ezek a szociális kezdeményezések általában nem úgy születnek világra, ahogy Pallasz Athéné Zeus fejéből kipattant.

Fontos az ezek áramlásának folyamatosága–diszkontinuitása. (Ezek a közösség, csoportosulás, kollektivitás, társadalomátalakítás, alternatív életmódok, minták értékeinek fennmaradását célozzák.) Fontos az ehhez kapcsolódó társadalmi gyakorlati formáinak kontinuitása–diszkontinuitása. Végül, de nem utolsósorban igen fontosak a mindezeket megtestesítő, életrehozó, életben tartó személyes folyamatoságok, vagy ezek szakadásai. (Önálló, teljes értékű „karneterek” epülnek fel ebben az „informális szférában” is, ahogy az egyes emberek helyzetének is igen jelentős összetevője az informális pozíció.)

A karitatív (ruha-, pénz-, stb. segélyezés) misszió, életvezetési „tanácsadás” self-help szerepeként egyaránt betöltő, megújult vallási kisközösségek (melyek talán a legjelentősebb számú viszonylag szervezett, nem hivatalos kisközösségi hálózatot képviselik ma) hátterében ott találjuk közvetlenül vagy közvetve – elindítóként, szervezőként, „tanítóként” stb. – a vallásukat, saját hitüket megújító, illetve karitatív indítást alóapság tagjait, volt szervezeteiket, apáákat, szociális nővéreket stb.; és egyben fiatal, „utódait” akik személyes meggyőződésükre támaszkodva megkísérik átörömi a vallásdogmatika és

egyházi hierarchia kialakult rendjét egy új tevékenység és életforma megvalósítása érdekében.

Hasonló embervédő, mentő területekre érkeznek a mechanikusan bezárt szakterületek korlátait szétfeszíteni akaró orvosok, pszichológusok, gyógypedagógusok, pszicháterapeuták, népművelők, akik szintén nem „ma kezdték” innovatív kísérleteik megvalósítását, hosszú évtizedek számos megszületett vagy meg sem született kezdeményezése áll már többnyire mögöttük. E küzdelemnek változó formában folytak/folynak a megfelelő intézmények kapun belül és kívül. Ezt a mozgásszerűt, daganatos betegségeket, alkoholistákat, kábítószereseket, csöveseket stb. egyesületeiben, klubjaiban, terápiás, életvezetési, önszervező csoportjaiban, ellátó intézményekben, illetve ezek körül aktívan tevékenykedő szakemberek változó mértékben megjelentek, de folyamatos munkája példázta.

A képzett vagy autodidakta népművelőkből, szociológusokból, tanárokból, pszichológusokból szerveződött szociális kisközösségi kezdeményezések mögött is ott találjuk szakmájuk sajátos konfliktusát és motivációját egyúttal, az e körül kialakuló irányzatokat, a résztvevők szűkülről – táguló köréit.

E kezdeményezések egy-egy résztervére vagy szervezője egy időben vagy egymás után különböző kezdeményezések szereplője. Az egybekapcsolódások, egybecsések, folyamatosságok hátterében a különböző szerveződésekben résztvevők társadalmi helyzetének, érték-szerkezetének éntekvézési felületeit, hasonlóságait találjuk. Ilyen átfedés vagy azonosság alapozza meg például egyes vallásos fiatalok és a sok gyereket vállaló fiatalok szerveződéseinak összekapcsolódását (a vallási kisközösségekbe és a nagy családok egyesületeibe szerveződőket).

A hangsúlyosan szolidaritásnak értékszerkezeti nemtűkán a személyes kapcsolatok, tevékenységek szinjtén is összeköti e csoportokat például a beteg gyerekekre irányuló akciókkal, gyűjtésekkel, alapítványokkal, vagy a kábítószeres fiatalokkal foglalkozó intézményekkel, szakemberekkel, kisközösségekkel. (Vagy – a szűkebb szociális közből ki-lépve – a nemzeti identitás érdekében a politikai szinten fellépőkkel.)

Az összekapcsolódó és így szélesebb skálán is mozgó értékszerkezeteken belül a hang-súlyozott szolidaritásnak jelleg változó, olykor nagyon szigorú határai vonhatók meg. Egyes punkösdista, metódista vallási csoportok aktív segítő tevékenysége például kiterjed a cigányok megbélyegzett csoportjaira is, számos tokon kezdeményezés határa ennél szűkebb.

A nagycsaládok és a vallási kisközösségek szolidaritásnak értékszerkezetének határait döntően befolyásolja, hogy végül is – kimondva, vagy kimondatlanul – hol vannak *a szerveződésekben megjelenő életforma-csoportok* határai. Nemcsak e két kisközösségi (szociális) kezdeményezés fajtá épül megragadható életforma-csoportokra. Ilyen a mozgáskorlátozottak, a súlyosan betegek, az éretelmi fogyatékos gyerekek szülei, a nevelőszülők, a volt állami gondozottak, a volt alkoholisták ön- és egymást segítő szerveződésai is. E csoportok probléma-érintettség az életformát jelentősen befolyásoló hatást, s így a magukra szabott szerveződésekhez fűződő „érintettségük”, az önszerű szerveződés súlya életükben nem ritkán igen jelentős. Ez az érintettség, illetve az életforma-csoportba tartozás csak a kezdeményezések egy részének résztervére jellemző.

*

Az eszmék áramlása, formák kontinuitása, személyes folyamatosságok kapcsán – ha csak egy kitérő erejéig is – meg kell említeni egy sajátosnak tekinthető, de megfigyelésem és véleményem szerint igen fontos jelenségre.

A megfigyelt kezdeményezések szociológiai háttérét vizsgálva előtűnik egy – a mi szempontunkból jórészt megvizsgálatlan – jelenségek, nevezetesen Budapestnek, nem mint ökológiai, hanem mint társadalomszerveződések részrendszerének a színterén és sajátos elhelyezkedése a magyar társadalomszerveződés egészében. Ami a téma szempontjából – szövegem – nem elhanyagolható, az e társadalomszerveződésen belül a *budapesti értelmiség sajátos szerveződése*, helye, belső mikroháiban tulmúlatú jelensége, hatásai, konkrétumai, egyetemista fiatalok stb.) valószínű, de sok-sok kontinuitást magában rejtő, s azt ha lehet kiaknázó szerveződésai.

Ezen belül ismét csak egy aspektust kiemelve, e szerveződések potenciálját két, ellentétes oldalról befolyásolja egyfajta „gettó” = jelleg.

Egyfelől erősíti a potenciált a személyes kapcsolatok, illetve a csak lehetséges kapcsolatok, feltehetően értékszerkezetek, értékrendszer-érintkezések viszonylag gazdag hálózata, e rendszerek folyamatos megújítása, újrafelöltése, illetve átforgatása, általánosan fogalmazva: a kvázicsoport mint életforma-csoport kreatív, építő jellegzetességeinek elmei. Semmiképp sem hagyható figyelmen kívül ennek a belülről tagolt életforma csoportnak az informális, olykor formális értékrendező pozíciója, s ennek ki-sugározó hatása.

Másfelől gyengíti a potenciált a „gettó”-jelleggel együttjáró kassziszterűség, egyfajta külső kapcsolódási hiány, s egy nem elhanyagolható jelenséggel, s a történelmi időben is viszonylag folyamatosan fennmaradó értékszakadás e csoport és a társadalom egyéb csoportjainak értékrendszerei között.

A szociális kezdeményezések ebben a mezőben is értelmezhetők. Mert részben

- ebből az életforma csoportból születnek;
- ezen kívül születnek, de ebbe a körbe akarnak, tudnak bekapcsolódni;
- ezen kívül születnek, de ebbe mint egyfajta vonatkozási körbe nem tudnak bekapcsolódni;
- e laza körök) periférián mozognak, maradnak; s mindez értékük, szerveződések, bázisuk szempontjából sokszálú hatást gyakorol magukra e kezdeményezésekre.

E jelenségekért azért is kaphat sajátos hangsúlyt, mert az ilyen kezdeményezéseknek – melyek gyakran a társadalom egészen más életforma csoportjainak a helyszírváltoztatásáért, érdekérvényesítéséért irányulnak, miközben az e kontinuituson kívüli életforma csoportok szolidaritását, vagy legalább is minimális toleranciáját feltételeznek – a saját gettó-jellegből adódó állandó feszültségekkel kell nap mint nap megküzdniük. Ez is egy oka annak, hogy gyakran az eredetileg szociális tartalmú kezdeményezés idővel sokkal kevésbé szociálisává válik, fordul át. Ez az átfordulás olykor egy folyamat, sokszor azonban már eredetileg is limitálják a kezdeményezés szociális jellegét, céljait.

Számos előmondokoltatott példa közül érdemes talán kiemelni itt a SZETA (Szegénység, Támoogatás) történetének néhány tanulságát. E független kisközösségi kezdeményezés maga is az említett „budapesti értelmiség” egy szűkebb (elsősorban szociológusként dolgozó, feladatban szociális problémákkal közvetlenül foglalkozó) csoportjának a születte. Az öntevékeny kísérlet sikere – a „felkent” intézmények toleranciáján – szimpátiáján (résben anyag) támogatóként az elérhető társadalmi környezet, nem utolsósorban a budapesti értelmiség mennyire és milyen formában hajlamos részt vállalni az ilyen szociális célú kezdeményezés végigvitelében. Ez a kihívás magát a kezdeményezést is több, sikeresnek nevezhető innovatív lépésre sarkallta (például képzőművészeti aukció-

val, könyvtárással összekapcsolt egyjűtés), melyek a maguk területén szintén alternatív indítást adó értékműveken túl a befogadó szellemi közélet szimpátiájának, szolidaritásának az elnyerésére is irányultak.

A közvetlen társadalmi környezetet e „háttér” csoportja, csoportjai sajátos „kvázi-csoportok”, melyekből még hiányzott a közösség, a közös lét, az egy irányba mutató célok, értékek explicit definiálásának készsége és képessége. Ez végül is a SZETA által explicitált – hangsúlyozottan öntevékeny és öndefiniáló közösségeként testet öltő – szociális célú kezdeményezési formával való lehetséges szolidaritásváltás akadályává vált. A hatások direkt rendőri repressziója pedig a megfélemlítés eszközével lépett fel a problémát explicité tétele ellen, s közvetlen politikai szereplővé „avarta” a kezdeményezést.

A „másság”

Saját külső reakciók

Az „autonóm”, „alternatív”, „új”, „köztes”, „spontán”, jelzőknél is talán általánosabb és egyszerűbb – s biztosabbé tudományosanak tűnő – jelző a *másság*. E „másság” az, amit a politika, a hivatalosság a legnépszerűbb napokban minden napok szintjén, az élet ezer és ezer területén nagyon finoman érzékel és sajátosan reagál rá. Ennek az érzékenységek, a hatalom ilyen *foku szenszibilizálásának* az oka, hogy a kezdeményezések explicité teszik a hatalom számára, kikérthetetlenül szembeállítják a totalitásra törekvő és berendezkedett hatalmat (a „jelkenti”, „kompetens” intézményeket) azzal a ténnyel, hogy vannak a valószínűség általánosan megfogható „kontrollált”, befolyás alá nem vont területei a társadalmi mozgások, szerveződések, kommunikációk, értékészletek, tudati szférák rendszereiben. Hozzájárul a szenszibilizálás felfokozódásához, ha a másság csoportos alakban jelenik meg. Az autonómia épülő mi-tudat letevése, valósága, az ehhez kapcsolódó szolidaritás letevése a hatalom-koncentráció adott szintjét kérdőjelezheti meg, az informális, majd formális hatalom újrateremtéséhez vezethet.

Az ösztönszerűen gyors és érzékeny – de hangsúlyozzuk, strukturálisan törvényszerű – reflexek lenyomata a *tiltpolitikázás, túldimenzionálás, kiszorítás, agresszív defenzív, ellenességkeresés* stb. (Ebben a helyzetben a „másság” elhárítása az élet legkisebb, minden napi szférájában is megjelenik, s túlerjed a hatalom–társadalom relációin.)

A gesztus mint kihívás

E hatalmi szenszibilizálás a másik oldalon azt jelenti, hogy már egy egyszerű *gesztus* is kihívásként értelmezhető, kezdeményezés jellegű. (Nemcsak a reagáló hatalom oldaláról tekintve.) Így kapnak a megszűlő, megszületni akaró kezdeményezések tendence – gyakran szolid önértékű – céljainak túli értelmezéseket, jelentéseket és jelentőségeket.

(Ez figyelhető meg az elmúlt évtizedek számtalan egyetemi, ifjúsági klubjának esetében, ahol egy-egy valóban teljesen „veszélytelen” gesztus – előadássorozat, témakörök alakítása – azonnal túlértékelődött; de a csöves, kábítószeres, mentálhigiénés problémákkal szembenéző szándékozó, nyitott kapu módszerrel kísérletező, korábban táncszakait szervező, alternatív kísérleteket pártoló népművelők gesztusai is rendre hasonló reakciókat váltottak ki; s napjaink egyesület-alapítási kísérleteinél is megfigyelhetők az analóg játszmák).

Az érétkomponálum hatására előállt vákuumban a kezdeményezések *valóban* jelentősékké tekinthetők (a kontinuitás szempontjából is, általában üzenetük, jelentésük által is, értékelhetőségük, demonstratív jellegük sem elhanyagolható).

A problematikus tiltartalom

Az így előálló *tiltartalom* megjelenik a hivatalos fogadtatásban, a kezdeményezések, körök belső mozgásaiban, értékeiben, önértékelésükben és a társadalmi környezet képalakításában egyaránt. Ez legalább annyira – valószínűleg több – hátrány, negatívumot jelent, mint pozitívumot, mint ahogy a tiltartalom létrejöttében is túlsúlyosabbnak, negatív konszolidációknak jászszák a főszerepe.

A tiltartalom meglehetősen egyszerűen megfogható és a valódi tevékenységek eltorzítását váltja ki. A szerveződést is megzavarja, mert a résztvevők egy része a tiltartalomban már nem találja meg a kezdeményezés eredeti tartalmi motívumait, értékeit, mások viszont éppen a tiltartalom okán csatlakoznak a kezdeményezéshez. Végül is a tiltartalom összetett – kívülről indukált, de kezdeményezésen belüli mozgásokat előidéző – átértékelődési folyamatot indít el, melynek következményeit általában elég nehéz értékelni.

A „másság” azonban, túl a pillanatnyi gesztusokon, általában is a hatalom-befolyásolt konszenzusális normák, viselkedés-szabályokon, a hatalom-elváltó állampolgári szerepek, megosztott-alitíváló szerepek túlmúlato, ezekről eltérő értékészleteket, életformát, életformakísérletet, illetve ezek *lehetőségeit* jelzi.

Az öndefiniálás nehézségei

A kialakult körülmények között már a közösségi kezdeményezések legenyhébb, leg-
elemibb *öndefiniálási, önmegfogalmazási kísérlete* is – mely a másság inherens mozzanata – kívülről is automatikusan „mássággá” értelmeződik. (Csak zárójelben jelezem, hogy itt most a másság olyan ismeretebb és megfogalmazottabb jegyeivel részletesebben nem foglalkozom, mint a kezdeményezések sajátos politikai formája, eltérő kommunikációs formája, a függetlenség, egyenrangúságra, felelem-mentességre törekvés, egyéni és kollektív szinten a magán- és „politikai” szféra egyensúlyának a megteremtésére való törekvések.)

Másság és marginalizálódás

Szólunk kell a „másság” talán rossz szóval „patológikusnak” nevezhető vonatkozásairól is. Egy a másságot általános szellemében és mechanizmusai működésében devialó, marginalizáló társadalomban *bonyolult és többszörös kapcsolat jön létre a „másság” és a marginalizált helyzetek között*.

Egyfelől megfigyelhető a „másságot” hordozók (személyek, szerveződések) *direkt marginalizálása*, peremhelyezbe szorítása, kiszorítása, megbélyegzése a pusztán másság (másként viselkedés, eltérő életforma, másként gondolkodás) okán.

Azonban már a kevésbé direkt mechanizmusok is elégségesek *egyfajta önértékelési zavar előidézéséhez*, ahol a másságot a köznap normáktól elválású értékcsakadások gyakran úgy fogalmazódnak meg verbálisan, hogy „én nem vagyok normális”, „én bolyond, flugos vagyok” (én más vagyok).

(Szinte mindenképp megfigyelt kezdeményezéseknél megfigyelhetők a „szerveződés marginalizálásának”, illetve a „marginalizáltak szerveződésének” motívumai, így valóban „csak” példaként említve néhány ilyen csoportot: mozgássérültek, értelmi fogyatékosok, speciális betegségekben szenvedők, rákos betegek, alkoholisták, kábítószerek, AIDS-esek, homoszexuálisok, volt állami gondozottak, cigányok, nagy családosok, nyugdíjasok, alternatív vallási kisközösségek, szegényeket támogatók, szociális munkások, kommuna kezdeményezések, csöves, „deviáns” fiatalok életforma-csoportjai, környezet-lakóhely-védő akciócsoportok.)

Visszatérve a tiltartalom – a kezdeményezések belső életét is befolyásoló – jelenségre, az ehhez kapcsolódó mechanizmusok figyelemre méltó következménye – mely számos szociális célú kezdeményezés esetében rendileg megfigyelhető – a „modellszerűség” való törekvés. Annak célkénti értékkénti tételezése – egy értelemben és funkcióban elszegényített, vákuumos társadalmi környezetben –, hogy van, s kell lennie a magában való kezdeményezésnek (mint „gesztusnak”) önmagán túlmutató jelentőségeinek is, az adott kezdeményezés elindíthat, vagy el kellene indítsa hasonló irányú mozgásokat, a társadalmon vagy annak meghatározott szeletén, csoportján belül: szerves, párhuzamos, mintakövető mozgásokat, szerveződéseket. (Ez a résztvevőket sajátos, identitást növelő *küldetés-tudatral* ruhazza fel, melynek hatása a külső–belső kapcsolódásoknál szintén jelentkezik.)

A modellszerűsége törekvést motiválja az is, hogy a hatalom, a „kompetens” intézmények majd felismerik, „fel kell, hogy ismerjék” az adott kezdeményezésben a modellt, a mintát – ez az út részben hatalomhoz történő eskedést is kíván, de legalább is a minél érvényesebb elfogadhatóság felmutatását, s ennek számtalan jelzését a kezdeményezés struktúrájában (hivatalok, „bombázása”, levelezés, tömegkommunikációs eszközök felhasználására való törekvés, javaslattevél, minél szélesebb körű szakmai legalizálásra törekvés, „felújítás” stb.).

Ehhez kapcsolódhatnak a hasonló, párhuzamos kezdeményezések megszületését célzó erőfeszítések. (Külön kérdés, hogy szakmai, érték- és egyéb szavakhoz okán az eredetihez képest alternatív modellek újának egyengetése nem jellemző, e körben is olykor a horizontális és vertikális kizárólagos stratégia működik.)

A modellszerűsége törekvés néhány meghatározó jellegzetességét mutatja fel a LARES kisservezetése, mely létrejötté óta nemcsak egy önmagában működő kezdeményezés szerepét tölti be, hanem megpróbál hasonló kezdeményezéseket generálni, támogatni, illetve létrejöttük lehetőségét kiharcolni. Nemcsak saját, de más, hasonló, szociális célú kiservezések felételeinek a megteremtésére is törekedett. A „kompetens” intézmények meghasonlottságát mutatja, hogy miközben a felszínen, a nyilvánosság fórumain gyakran elfogadta, sőt támogatta ezt a modellszerűsége törekvést, ékőben a gyakorlatban legfeljebb részleges, egyedi kompromisszumokat kötött. A LARES végül is – a mai napig – egyedi kezdeményezés maradt, a „befagyasztott modell” belső problémáival.

Az intézményesítés dilemmája

A modellalkotó út leglényegesebb csapdája, kérdése az *intézményesítéshez kapcsolódó ambivalencia*. E kérdésről összegezve – a meglevő intézményeken kívüli vagy belülnaplás; a külső függőség – függetlenség; a defenzív (de legalizáló) tiltforma-kezelés – szerveszetlenség dilemmái – külön kifejtést igényelnek, itt most csak jelezzük: hogy e dilemmák a kezdeményezések egyik leglényegesebb problémájában gyökereznek. nevezetesen: a „kompetens” intézmények nem tolerálják a független kezdeményezéseket, hatalom-kiteljesztési törekvésekkel éppen e kezdeményezések legajátabb, autonóm jellegét támadják, miközben e kezdeményezések többsége normális szerveződési okokból és érdekérvényesítési okokból (független) intézményesítés irányában haladnak. Ez az ellentmondás rendkívüli mértékben leköti a kezdeményezések energiát, megköti cselekvési lehetőségeiket.

E dilemmát, s az ekörüli konfliktusokat különösen felfokozza, hogy a túlmintaméyesítés állapotaiban a hatalom lényeges elemei a „kompetens” intézményekben koncent-

ráldódnak, s az ebből való részesezés útra az autonómia (résztleges) feladásra: illetve más oldalról a túlmintaméyesítésre olyan belső funkcióhányokat, vákuumteljesíteteket terem, melyek megrendíthetik a „kompetens” intézmények legitimitását, s ennek helyreállítására is a funkcióhányok csökkentése érdekében – akár a hatalmi elemek részleges megosztása árán is – jelleket nyitnak a kisközösségi kezdeményezéseknek.

A Mozgáskultúratoroztat. Egyesületének Országos Szövetsége önmagán belül is példázta, újratemeli ezt a dilemmát. A független helyi kezdeményezések versenybe indulnak a meglevő intézmények birtokában levő javakért (helyiség, anyagi támogatás, kezdemények), s részesezésük folyó küzdelem esélyeinek növelése indokolta országos szövetségük megteremtését, ugyanakkor ez a hatalombirtokos intézmények számára is kontrollálhatóbbá tette e szerveződést. Ezt fokozta a tökéjevek (kezdemenyek, támogatások) nyújtásának olyan „megpárlítázása”, amely a szerveződés autonómiáját csökkentette (résztleges pénzügyi ellenőrzés, elszámoltatás, a tevékenységek és kiadások megtervezése, benyújtásának kötelezettsége stb.). Ráadásul – miközben e szerveződés a hagyományos társas-összetevőkkel (vakok, hallássérültek) azonos versenytelteltelre, viszont nagyobb autonómiára tartott igényt mindvégig – a megszerzett részesezésre alapozva önmaga is egy sajátos „kvalifikációs” intézménnyé vált, újratemelve önmagán belül e helyzet konfliktusait a helyi egyesületekkel való viszonyában.

Rejtőzködés

A tiltartalom e látványosabb és láthatóbb, felidézett jelenségekkel szemben éppen ellenkező irányú mozgásvágyakat, következményeket is megfigyelhetők: amikor a kezdeményezések éppen a „külvilág veszélyei” okán próbálnak megmaradni a láthatatlanabb, informális szférában. Az adott körülmények között ez a *rejtőzködés* – határvilágot melletti – számos előnyvel jár. Paradox módon, de a hatalom számára is sokszor előnyös ez a helyzet: amikor a „rejtőzködés” egyfelől, „láthatatlanság tétel” másfelől, illetve a kettő összejátszásaként e szerveződések „játhatatlanságának” a kialakulása pontosan megfelelt a hatalom és az állampolgárok közötti azon erőviszonyoknak, amelyben a hatalom már lemond az állampolgárok minden lépése feléti uralomról, de még ragaszkodik ahhoz, hogy kiváltságos mi az, ami ebből meggyilvánulhat, járhatóvá válhat – s ezt a kezdeményezésben résztvevők egzisztenciájuk érdekében még elfogadják. (Pál Tamás kifejezésével élve: joggal beszélhetünk „a közösségek rejtett hálózata” mellett e körben „a rejtett közösségek hálózatairól”).

Nem kizárólagos példaként említhetjük, a vallásos kisközösségek nemcsak sajátos vallásos jellegük miatt vannak – mind az állami, mind egyes egyházi intézmények szempontjából – ilyen helyzetben, hanem karitatív–szociális tevékenységük okán is. A néhányuk által végzett cigány-misszió, térítéssel egybekapcsolott életforma-megújítási kísérlet, lengyel családok, hazánkban kívüli élő magyarok és hazánkba menekültek szociális megsegítése is jellemzően rejtőzködése „kárhozatot”.

A szűkösségesen nem-integrált élethelyzetekre, életforma-csoportokra (mint a rákos betegek, sclerosis multiplexben szenvedők, kábítószeresek, aidsesek, homoszexuálisok, hajléktalan csövesek) épülő önszorgító szerveződések (klubjak, kommunák, menedékhelyek) személyes védelemük okán szintén sajátos rejtőzködésre vannak kényszerítve. Ez olyan állapot, hogy magának a szerveződésnek, a szervezethez fokának is gátat szab. Egy-egy szexuális – hanem esetleg a veszélyeztetett személy sem tud róla (mint az aidsesek, rákosok). A rákos betegek például felhagyódnak és megdöbbennek, amikor a szervezők elkövetik azt a műhat, hogy a szervezés érdekében olyan személyeket is megkerestek az orvosi titoknak számító nyilvántartások alapján, akik nem is tudnak betegségükről.

A közösségeken belüli konfliktusok

Végül, külön fontos – de nehezen megközelíthető, s eddig alig feltárt – kérdésként említsem a kezdeményezések *belső életének* jellegzetességeit, mechanizmusait.

E kérdés téjét az adja, hogy vajon magukon e kezdeményezéseken belül mennyire sikerül betartani, érvényesíteni az „általánosítói” gyakran eltérő értékeket, sajátos egyéni értéktételezéseket, kapcsolattartási normákat, formákat, magatartási, viselkedési mintákat?

E kérdés kapcsán a külső, kemény regulátorok (szabályok, jogi formák, finanszírozási kérdések stb.) hatásaitól el kell választanunk a kultúra finomabb, viselkedési szabályokban, metódusokban, eljárásmodokban megjelenő hatásait. E tekintetben a pozitív irányú tendenciák – valóban megvalósuló autonóm eljárás-minták – mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a megfigyelhető negatív folyamatok érvényesülését sem. (Amikor a vallott tolerancia helyett a megsemmisítés, a túlzott értékényszer, nyomás, a szabad akarat helyett a parancsuralom kap lábra, a demokratikus formák még keményebb manipulációk eszközeivé silányulnak, a szabad közlekedési, kommunikációs megfojtja a belső elűző-ratizálódás, intézményesülés, az összetartozást a széthúzás feszíti szét, a tennikarást a korábbi is súlyosabb apátia, beletörődés váltja fel, az egyenrangúságot a hierarchia, a kiszolgáltatottság, alá-főlelendődés emészt el, a nyitottság zártságba fordul át.)

S bár talán szokatlan módon, de utószóként meg kell említenem, hogy dolgozatom első változatának megírásakor még mindazok a jellegzetességek, amelyeket itt a közösségi szociális kezdeményezések kapcsán fontosnak tartottam kiemelni, sokkal statikusabban, állandóbbak voltak, vagy azoknak tűntek. Az azóta eltelt rövid idő alatt ha nem is mélyreható és alapvető, de igen dinamikus változások zajlottak le társadalmi együttélésünkben, melyek eredményeképpen – legalább is pillanatszerűen – az egyes kezdeményezések közötti kapcsolatok tovább gazdagodtak, a „kompetens” intézmények sajátosan represszív szembillatása átalakult látszik, a kezdeményezések „egyedisége”, gesztus-értéke, más-sága, túlhaladta, marginalizált helyzete és modellszertülsége törekvése is lassan oldódóban van, s az öndeafinálás és intézményesülés új formái alakulnak ki. E változások irány- és dinamikája továbbra is a kezdeményezések alapfeltevéseként jelölt társadalmi jelenségek – az autonóm ember, a civil társadalom és a szolidaritás – jövőbeli tendenciáitól függ.

Melléklet

A szociális kezdeményezések

Szegényeket Támogató Alap (SZETA)
Nagycsaládok Országos Egyesülete (NOE)
Nagycsaládok Egyesületei (IX. ker., Győr, Debrecen)
Nyugdíjasok Kulturális és Önszervező Egyesülete
„Magyar Nyugdíjas Szövetség”
Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége
Nevelésügyi Egyesülete
Volt Állami Gondozottak Egyesülete
„Állami gondozottak gondozóinak egyesülete”

„Szociális Munkások Egyesülete”

Humanizmus Pszichológiai Egyesülés (Cóncol Művelődési Egyesület)

Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége (MEOSZ)

Mozgáskorlátozottak (helyi) Egyesületei

Értelmi fogyatékos emberek szüleinek munkaközössége

Sclerosis multiplex-ben szenvedők klubja

Lipid klubok

Gégeelváltozottak klubja

Anonimus klubok

AE-klubok

Narkos klub (Budapest, Szeged)

Daganatos betegek és barátainak klubja

„A rák ellen – az emberért, a holnapért” alapítvány

Aids alapítvány

„Szól a szív” alapítvány

„A világ világhossza” alapítvány

„Gyermekek a gyerekek egészségéért” alapítvány

„A világ világhossza” alapítvány

Gyermekek és ifjúságért Alap („Egyesület”)

Ifjúsági Egyesület az Alkoholizmus Ellen

MAKÁLT (állami gondozott gyerekek gondozása)

(SOS-gyermekeház)

külföldi operációkhoz gyűjtési akciók

Kallódó Ifjúságot Mentő Misszió (ref)

Kallódó Ifjúság Baptista Ága

Evangélikus Iszákos Mentő Szolgálat

Evangélikus Leleki Segélyszolgálat

Evangélikus Alkoholelmentes Egészségügyi Szolgálat

Reformatus Iszákos Mentő Misszió

Békési punkódsi egyházak cigánymissziója

Evangélikus Punkódsi Község Kadarkuti Szeretothona

Evangélikus Szeretothon (Orosháza)

Leleki elsősegély-teléfono (ref)

Római Katolikus Szeretetszolgálat Mentálhigiéniai Szolgálat

Budatényi Baptista Menedék Alapítványa

helyi bázisközösségek

LARES

TOLFRANCLIA

MINEVA

Segítségadás gmk (Miskolc)

SZERVUSZ

„Ezerégy” Szolgálat Szervező gmk

PSZICHOTEAM

MENS.SANA

FILANTRÓPIA gmk

„Magán szociális otthon” (Pécs)

„Leiki és szociális segítő szolgálat”, (Soroksári u. menhely-kisérlet)

Nappali Szanatórium (Kulich Gyula tér)

„Angyal földi Kollégium” (menedékhely-kisérlet)

Öreganya (Pécs, átmeneti szállás)

„Továbbképző otthon” (Letenye)

Gyermekhotel (Pécs)

Csöves-klub kísérlet (Tarabánya, BMK, Almássy)

Segítő Kapcsolat (Pécs)

Ifjúsági Telefonszolgálat (Pécs)

Családitalu (Miskolc)

cigány klubok (Nagyváci Sztojka Fardi, XV., Kerepestarcsa, Sarkad, Békés)

ifjúsági információs és tanácsadó irodák (Újpalota, Óbuda, VIII. ker.)

Kölvyök „system”

(1 TDK kommuna kísérlet)

helyi (népművelési) önszervezési kísérletek

lakóközösségi kezdeményezések (aláírásgyűjtési, tiltakozó-önvédelmi, kollektív akciók)

Temetkezési Egylet (Beled)

Kamionsofőrök Önszolgáltató Köre

City Taxi (gyermekszállítás)